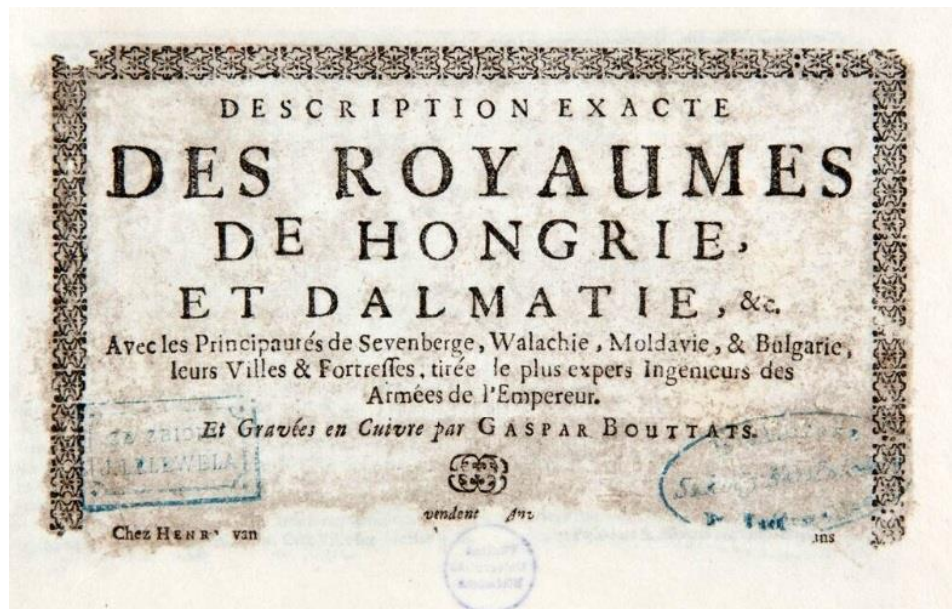

Magyarország és Erdély 333 évvel ezelőtt
Egy 17. század végi érdekes holland kiadvány

A kolozsvári Egyetemi Könyvtár régi könyvei között keresgélve bukkantam a francia nyelvű könyvritkaságra (ez a könyv is több más ritkasággal együtt a hajdani, 1949-ben megszüntetett Erdélyi Múzeum Egyesület tulajdona volt): **DESCRIPTION EXACTE DES ROYAUMES DE HONGRIE ET DALMATIE &c. avec les Principautés de Sevenberge, Wlachie, Moldavie & Bulgarie, leurs Villes & Fortresses, tirée de plus experts Ingenieurs des Armées de l'Empereur /A Magyar királyság és Dalmácia stb. pontos leírása az Erdélyi, Havasalföldi, Moldovai, Bulgáriai Fejedelemségekkel együtt valamint ezek városai, erődjei, az adatokat átvéve a császár seregeinek legszakértőbb mérnökeiktől/.**

A mű 1688-ban Antwerpenben jelent meg, kiadója a Hollandiában igen népszerű Henry van Dunwalt, a nyomda számára Gasper Bouttats (kb. 1640–1695 v. 96) flamand grafikus, gravírozó metszette rézlapra a könyvek szövegét, illusztrációit. (A népszerű mester ezenkívül számos metszetet készített a várakról, jelentősebb személyekről.) A köznép számára készült, erre abból lehet következtetni, hogy a címoldalon azt is feltüntették, a könyv a város tojáspiacán Chez és a Gasper Bouttatsnál, a Rué de Pruyem-street utcájában vásárolható meg.

Lapjain Európának a középső illetve a kevésbé ismert keleti területei rajzolódnak ki, a bemutatás középpontjában az akkori Magyar Királyság áll (ez áll kiemelten az eredeti kiadványban), ez akkor lényegében Felső Magyarországot (Haute de Hongrie), nagyobb részt a Felvidéket jelenti, de szó van azokról a településekről is, amelyek éppen felszabadulóban vannak a török elnyomás alól.

Keletkezésének százada a folyamatos harcok ideje: gyarmatosító és vallásháborúk, a Habsburgok térhódításai, konkurenciaharcok az európai nagyhatalmak között, a legfontosabb azonban az Oszmán Birodalom kiszorítása Európából, s ennek a harcnak részesei a magyarok is. A béke szinte természetellenes állapot ebben az időben, így aztán java részt azok a települések kerültek be az összeállításba, amelynek jelentősek a várai, erődítményei, vagy melyeknek története kapcsolódik valamilyen háborúhoz. A *Description* pontosan közli a 16-17. századi egyes csaták dátumát, sőt leírást is kapunk a várakban lezajlott küzdelmekről, ebben az időben ez az érdekesség. Emellett a könyvben 52 várról készült rézmetsetet van. (A mi vidékünket Lippa várának metszete képviseli, illetve leírás Arad városáról).

A történelmet idéző szövegrészek *Abraham Ortelius* (1527–1598) brabanti térképész, földrajztudós, a történelmi térképészet megteremtőjének munkáiból származnak, ő mellékesen könyvek szerkesztésével, nyomtatásával is foglalkozott. A megjelenés közelmúltjának eseményei a címben is jelölt háborús szakértőktől valók. A kötet összeállítói különböző nyelvű forrásokat használhattak, mert a helységnevek franciásított változata hol német, hol latin, hol magyar eredetű. A legtöbb ez utóbbiból van.

A kis formátumú (173 mm*110 mm) könyv 13, külön alcímmel jelölt fejezetben 49 oldalon mutatja be a címben megjelölt területek mellett még Szlavónia, Horvátország településeit. A nemrég önálló állammá vált Erdélyi fejedelemségnek külön fejezetek jutottak. Ez utóbbi terület a főcímben *Sevenberge* (a német Siebenbürgernek megfelelő francia megnevezés) szerepel, a szövegben már *Transylvanie*, de az is benne van a könyvben, hogy a magyarok Erdélynek nevezik (a francia szövegben *Erdely*). Bemutatja ennek hegyeit, folyóit, lakóit (a szöveg szerint ebben az időben három egyenlő jogú náció lakja: székely, magyar, szász). A kiadványban a település-bemutató világvárossal kezdődik és végződik, az első város Bécs (Wienne) az utolsó Konstantinápoly.

Ismerkedjünk meg egy pár település bemutatásával. Íme, ilyenek látták a könyv összeállítói a hajdani Magyarország néhány városát. (Ez nem szószerinti, hanem értelemhű fordítás, ebben a tulajdonnevek eredeti formában szerepelnek, mellette pedig, ahol szükségesnek látszott, a név mai alakja. A szövegben egyébként– a megértés megkönnyítése érdekében– a magyarázat vagy az eredeti francia szó van zárójelben.)

Arad

Arad városa a Maros folyó partján Temeswar és Giula (*Gyula*) között található, nem messze Lippától, 12 leugera (*1 leuge 4828 m*) Temeswartól és majdnem ugyanannyira nagy Sigettől (*Szigetvár*). Az itt zajló kereskedelem igen jelentős.

Husle és Mercy császári tábornokok meglepték ezt a várost, és nagyon nagy csata után, 1685 decemberében a védők (*a törökök*) megadták magukat, a császári seregek kirabolták és felgyújtották.

Temeswar

Nagy és erős város a Temes folyó mellett, Transylvanie határai tájékán. A róla elnevezett tartomány központja (*capitale*). Mialatt Sigismund Battory (*Bát-hory Zsigmond*) Transilyvanie hercege volt uralmon, a törökök kétszer támadták meg eredménytelenül, később a törökök bevették az országot, a várost, és annyira megerősítették, hogy ez jelenleg legyőzhetetlen.

Waradin (Várad)

Transylvanie nagy és erős városa, melyet nagy Waradin-nak neveztek el, a síkságon Zathmar (*Szatmár megyében (comté)* található, a síkságon, Cris (*Körös*)folyó partján, keleten sziklával van megerősítve, ami szinte megközelít-

hetetlenné teszi, kiterjed dél felé, ott nagy külváros található a folyó mellett. Északon a folyóhoz közeli magaslat szőlőkkel borított, ez uralja a területet, de ez nem túl sűrű, azon túl rétek vannak. Ezt a várost modern falakkal, öt királyi bástyával (*bastion royeaux*) szegélyezett falak zárják körbe, és a királyi bástya mellett mély vizesárok, amelyek feltölthetők vízzel a folyóból. Belül egy másik, öt bástyából álló vár van, valamivel magasabb fallal, ez a Citadella, visszavonulásra, vagy béke idején a nemesség szórakoztató helyeként szolgál.

1242-ben a kis tatárok (*les petit tartares, ők tulajdonképpen a mongolok*) urai lettek ennek a városnak, nagy kegyetlenkedést vittek véghez, a lakosság nagy részét életkorra és a nemre való tekintet nélkül szablyával leöldösték.

1290-ben Magyarország királya, Ladislas (*László*) gyönyörű Szűzanya (*Notre Dame*)-templomot épített, amely választott püspöki székhely lett. (*Elképzelhető, hogy az évszám elírás 1092 helyett*)

Miután a törökök kedvezőnek ítélték a helyzetet, hogy kiterjessék hódításaikat Transyvanie peremvidékére, 1598-ban hatalmas hadsereget küldtek oda Omar parancsnoksága alatt, aki szeptemberben kezdte a várat ostromolni. Mindkét fél részéről több kegyetlen erőszakos támadás illetve védekezés után, a törökök november 3-án kénytelenek voltak abbahagyni az ostromot. 1660-ban került a város az uralmuk alá, s amikor a két Birodalom között béke volt, ez lett az indítási pontja a törökök kereszténység elleni támadásainak. A város rendes szandzsák lett, a temesvári beglerbégtől függött.

Itt történt, hogy a várba érkező gróf **Tekeli Emeryt** (Thököly Imrét) elfogta a helyi basa, és nagy kísérettel, megláncolva küldte az adrianopoli nagyvezírhez. Itt van az átalakulása annak, aki feladta saját? kormányát? (guidon), és akit 1684 szeptemberében az Eperies melletti csatában Schultz generális elfogott, akinek fegyverén két arany és két ezüst oroszlán mancsaik között a kardot tartva, fogta közre a császári sast, fején Herceg kalap (Chapeau Ducal) rajta latin és szláv nyelvű jelszóval, hogy Magyarország védője. Hát, Istenem!

Büszke Duem jön,

e napon láttam

ez az ember menekül, hazudik.

Segedin (*Szeged*)

A Theys (*Tisza*) folyón található város Bodroch megyében Colocha, Zolnok, Giula és Temeswar között, a császári csapatok 1685 decemberében kifosztották.

Giulia (Gyula)

Vannak, akik azt gondolják, hogy ez a város Giuláról, a 14. századi(??) egykori Scythes (szkita) herceg egyikéről kapja a nevét, akik sorra uralták Magyarországot, és akitől az utolsó magyar király származik.

Ez a város a Sebeskeres (Sebeskörös) folyók között fekszik Zarkad(Sarkad) irányában, néhány liguevel a nagy Waradin alatt, Erdély határában, még mindig a törököké, akik 1566-ban foglalták el

Debrechin (Debrecen)

Ez a város Zobel (???) megyében található, Tockay (Tokaj) és nagy Waradin (Nagyvárad) között. Gazdag, népes, nagy a rajta áthaladó forgalom és kereskedelem. Zolnock (Szolnok) és Cassavia (Kassa) visszafoglalása után, a császári fenégek oltalmában fogadták, és semleges maradt Magyarország utolsó nagy átalakulása idején anélkül, hogy a lázadók oldalára állt volna, elfogadta mind a császár által kijelölt vezetőket, mind a portával való kapcsolatot.

Ez a város adót fizetett a Portának, 1676. év elején gróf Strafaldo által nyilvánította elégedetlenségét emiatt, és visszatért volna a császársághoz, de a törökök reklamálása miatt a császár visszaparancsolta a törökökhöz.

Coloswar (Kolozsvár)

Egyébként Claudiopolis a Felső -Magyarország felé vezető főúton van, ettől a Save (Szamos) választja el. A termékeny síkságon található, a külvárosa olyan nagy és népes, hogy összetéveszthető egy második várossal. A város falai

nagyon vastagok. A házak nagyon jól felépítettek, a környező vidék pedig szépen művelt. A szászok és a benne élő magyarok nagyon jó megértésben élnek ott, váltakozva kerülnek a politikai tisztségekbe.

Zeben(*Szeben*)

Ez a város a fejedelemség (Vaivode) székhelye egy síkságon, amelyet nem ural egyetlen hegy sem, vannak a lakosok között, akik Hermanstatnak hívják, Hermanról nevezték el, aki egykor alapítója volt a városnak. Az olaszok ezt a várost Zebinnek nevezik, mert a vele határos folyó ugyanazt a nevet viseli. A város falai nagyon vastagok, és nagy bástyák szegélyezik őket; árkai, amelyek mélyek és tele vannak élő vízzel, bőségesen ellátják halakkal az ott lakókat. Lakói többnyire könnyen megközelíthető, barátságos, nagylelkű polgárok a külföldiekkel szemben. A köz- és magánépületek terjedelmesek, templomai csodálatosak. A kisebb iparosok házai mind kőből készültek. Mindig vannak olyan raktárak, amelyek tele vannak lőszerez, hogy szükség esetén használhassák őket, ezeket földalatti boltzatokban őrzik, ahová nem léphet be senki, csak az ezzel megbízott hivatalnok. A környékbeli síkságok termékenyek, különösen Silsbourg (*Sellenberg*) falu öt mérföldre Zeben oldalán, amelynek sóművei nagy bevételt hoznak a hercegnek.

Bistrich (*Beszterce*)

Ez a hely az aranybányákról híres, a háttérben szőlőültetvényekkel borított kis dombokkal van körülvéve. A város az azonos nevű folyó mellett van, amely kettéosztja ugyan, de egy nagyon szép, több ívből álló hídon kényelemesen közlekednek a lakosok. A Bistrich folyó a város megerősítése után belép a Have (??) -ba, amely Transylvanie egyik fő folyója.

A könyvet alaposabban tanulmányozva (francia-magyar szótárral, korabeli térképpel felfegyverkezve) megállapítható, hogy földrajzi-történelmi szempontból a mai magyar olvasó számára nem nyújt új ismereteket, ennél már az 1700-

as évektől kezdve pontosabb, alaposabb munkák jelentek meg: kronológiai országismertetés (Bél Mátyás, Pesti Frigyes, Fényes Elek), majd az 1800-as évektől a megyei leírások kerültek előtérbe. Aradi vonatkozásban gondoljunk Peretsényi Nagy Lászlóra, Fábián Gáborra, Lakatos Ottóra, Parecz Istvánra, Somogyi Gyulára és főleg Márki Sándorra.

Az 1770-es évek legelején jelent meg az első magyar nyelvű, magyar történelmet tárgyaló tankönyv Losontzi Mátyoki István tollából *Hármas Kis Tükör* címen. Az elnevezés a könyv szerkezetére utal: első része a bibliai történeteket ismerteti, a második Magyarország, míg a harmadik Erdély történetét. A gyerekek érdekeit nézte Losontzi azzal, hogy szövegét didaktikusan szerkesztette, és esetenként verses formában tálalta. A nyelvválasztást a következővel indokolta Losontzi: „Magyar Gyermekeknek magyarul írtam, nem idegen nyelven, melyet nem értenek.” Ez eredetileg a falusi református iskoláknak készült, 19-ik század közepéig ez volt a legelterjedtebb és leginkább használt tankönyv Magyarországon és Erdélyben egyaránt.

Mindezek ellenére az írásomban bemutatott 17. század végi *Description exact* című könyv számomra mégis nagyon értékes (kár, hogy a "hivatalos" magyar fordítását sehol nem találtam meg), és nemcsak azért, mert könyvritkaság.

Elgondoltam, hogy ezt több mint 300 évvel ezelőtt olyan holland kisémberek vásárolták meg az antwerpeni tojáspiacon, akiket érdekelt, milyen a Magyar Királyság. A könyv összeállítói nem a saját, hanem a mi (magyar és más közép- és kelet-európai) országunkról, azok településeiről gyűjtöttek anyagot alapos kutakodással. Egerről (Agria) szólva például a várral kapcsolatban nemcsak 1596-os elbukás szerepel benne, hanem az 1552-es győzelem is. (Pedig hol volt még akkor az Egri csillagok című regény.) Tudták azt is, hogy Arad folyója a Maros (*így leírva*). Gasper Bouttas mester nem a saját, hanem a mi erődjeinkről készített

remek rézmetszeteket, pedig senki sem kényszerítette erre, egyszerűen bízott benne, hogy ezeket a munkáit is megveszik a hollandusok.

Erre a 333 évvel ezelőtti érdeklődésre irántunk és a múltunk iránt igazán büszkék lehetünk még akkor is, ha a műbe becsúszott néhány tévedés.

Vajon rólunk, a maiakról 333 év múlva olvas-e még valaki valamit bárhol a világon?!

Piroska István

Nyugati Jelen Évkönyv. 2022